

KÉSZ ORSOLYA

NOLITE TE BASTARDES CARBORUNDORUM

Margaret Atwood: *A szolgálólány meséje*

■ A 2010-es évek második felétől egyre jelentősebb figyelem irányul a disztópikus alkotásokra, legyen szó filmről, irodalomról, képregényekről vagy TV-sorozatokról. Ez részben annak köszönhető, hogy rendkívüli módon elszaporodtak a disztópikus művek, amelyek a különböző társadalmi, környezeti, politikai, gazdasági, etikai, és főleg tudományos vagy technológiai jellegű változásokra reagálnak.

A műfaj egyik legtöbbit tárgyalt és legismertebb alkotása, Margaret Atwood *A szolgálólány meséje* című regénye, amely napjainkban legalább olyan komoly figyelmet kap, mint 1985-ös megjelenésekor (1986-ban Man Booker-díjra jelölték, egy évvel később pedig megnyerte az első Arthur C. Clarke-díjat, rövid időn belül több mint 40 nyelvre fordították, számos filmes és színházi feldolgozás készült belőle). Ez a siker részben a 2017-ben bemutatott azonos című amerikai televíziós sorozatnak köszönhető (a 2017-es magyar kiadás borítója és egész marketingje erre épít), részben pedig annak, hogy úgy tűnik, nemcsak a Reagan, de a Trump-korszak olvasója is úgy érzi, hogy Atwood regénye arra figyelmeztet bennünket, hogy jelen és jövőbeli közállapotainkkal nincs minden rendben.

Ez az „ismerősség”-érzés korántsem véletlen, ugyanis a regény újabb kiadásához írott előszavában a szerző maga is utal rá, hogy semmilyen eseményt nem tett a könyvbe, ami valahol valamikor ne történt volna már meg, illetve olyan technológiát sem, ami a megírás pillanatában ne lett volna elérhető. Ilyen a születésszabályozás minden-

nemű formájának a betiltása, a nők saját testük feletti rendelkezés jogának visszavonása, saját jövedelemtől való megfosztása, az írás-olvasás-tanulás megtiltása, kasztrendszer kialakítása, átnevelő intézetek működtetése, bizonyos felekezetekhez tartozók, nem heteronormatív szexualitású vagy a fennálló hatalmi berendezkedés által deviánsnak tekintett személyek azonosítása, rájuk vonatkozó korlátozó szabályok érvénybe léptetése, azok megalazása, elszigetelése, diszkreditálása, deportálása, kivégzése, koncepciók perек, kényszermunkatábor, szükségállapot kihirdetése, az alkotmány felfüggesztése, a kongresszus erőszakos eltávolítása, besúgóhálózatok kiépítése (a regényben ezek a ún. Szemek és az Őrzők) stb.

Semmi új.

Az Atwood által létrehozott világ a Gileád Köztársaság nevű teokratikus diktatúra, egy tökéletesen működő hatalmi gépezet, amely a már meglévő és teljesen hétköznapi elnyomó és gyarmatosító reflexekre épít. A gileádi kort közvetlenül megelőző időkben a környezeti katasztrófák és szennyezések miatt drasztikusan csökken a népesség, és csak keveseknek adatik meg az életképes utódok nemzésére való képesség, ezek lesznek a Szolgálólányok, akik a Parancsnokok és a Feleségek terméketlen, ám privilegizált rendje számára hordanak ki és szülnek gyermekeket a háztartásbeli Márták vigyázó szemei alatt, miután a Nénik néven ismert „nőfelügyeleti ügynökség” már elvégezte a szaporodási és egyéb célokra rendelt nők ellenőrzését és indoktri-

nációját. A termékeny nők uralkodó elithez való kiutalásának és megtermékenyítésének bibliai előzménye s így legitimációs alapja Jákob és két felesége, Rákhel és Lea, s két szolgálójuk története. A különböző bibliai szövegek átnevelési céllal történő mantrázása legtöbbször egy rendkívül erőszakos, militáns retorikával párosul (például Lydia néni többször is elhangzó felszólítása: „Vedd úgy, mintha a seregben lennél”, 18.), amely láthatóvá teszi, hogy milyen mély szakadék tátong a kereszténység „üzenete” és az azt saját céljaira felhasználni kívánó és szélsőséges ideológiává degradáló hatalom nyelve között. Ugyanez az éles kontraszt mutatkozik meg az elbeszélő Miatyánkjában, amikor jön az ország, a hatalom és a dicsőség.

A gileádi köztársaságban a Szolgálólányok nevei egy keresztnévből (a Parancsnokéból) és egy birtokos jelből állnak, elbeszélőnk valódi nevét nem ismerjük, csak azt, hogy *Fredé* (az angol változat (Offred) egy másik értelmezési lehetőséget is magába foglal, amely az áldozat felajánlásának vallási jelentéseire is utal). Az új házhoz való tartozás első mozzanata ez az átnevezés, amely a birtokviszony jelölése mellett egyúttal ahhoz is hozzásegíti a mindenkori Parancsnokot és háza népét, hogy (az átnevelő központ után még megmaradt) szubjektivitásától és identitásától megfossza, infantilizálja, gyermeki pozícióba helyezze a Szolgálólányokat, akik számára a gyakran hangzottatott „védettség” egyszersmind az alárendelés és az ellenőrzés biztosítója is („Gyerekként kezelnek ebben a házban, vannak dolgok, melyekről nem beszélnek előttem”, 97; „Úgy beszélnek rólam, mintha ott se lennék” 90. stb.).

Fredé azonban az atyák világában uralkodó racionalitás és törvény nyelvével szemben az érzéket, a szenzuálist, a tagolatlant választja. A regény sikerének egyik kulcsa az elbeszélés nyelvi ereje, s ez magával a tanúskodással áll szoros kapcsolatban. A szolgálólány meséjét nemcsak disztópiaként, de tanúsító szöveggént is szituálhatjuk,

ugyanis a tanúsítás kettős munkáját végzi el: egyrészt beszél egy külső referenciáról, a Gileád Köztársaságról (amennyire azt saját pozíciójából belátja és értelmezni tudja), másrészt az elbeszélésnek van egy belső, autoreferens része, amely önmaga horizontjára irányul ugyan, de nem független az előbbbitől. Ugyanakkor a tanúskodás szükségességére és etikai pozíciójára is utal, de egyszersmind arra is, hogy önmagával is szembesül az, aki a „mésélésbe” belefog. Ez nem csak a köztársaságbeli időkre igaz, azokra a megalakulásokra, gyávaságokra vagy tökéletlenségekre, amik a minden áron élni akarásból fakadnak, hanem a köztársaság előtti időkre is, amelyeket az előzőek fényében folyamatosan átértelmez Fredé (például a Luke-hoz fűződő és a Parancsnokkal való viszony egymásra írodása, azok szerkezeti hasonlósága, a Moirához és édesanyjához fűződő kapcsolata stb.).

A „sikerhez” olyan nyelv teremtésére van szükség, amely önmagát tanúságként tudja felmutatni, s képes ellenállni annak a totalizáló, eldologiasító, deszubjektíváló nyelvhasználatnak, amely a hatalom nyelve, s amelyhez képest a tanúnak szükségképpen más-milyennek kell lennie. Fredé megszólalásának hitelességét éppen töredezettsége, figurativitása és inkompetenciája adja, hogy nem „egy riporter vagy kém ösztöneivel” szolgáltat információkat Parancsnoka személyi számítógépének adattárából a gileádi birodalom működéséről, ahogy azt a Fredé hangszalagra mondott történetét ismertető Pieixoto professzor elvárná a gileádi tanulmányok tizenkettedik szimpóziumán elhangzó tudományos előadásában.

Ehelyett sokszor értelemtől távoli, affektív mivoltában látjuk ezt a közeget. Az van, ami tapintható. Mivel semmi más nem maradt érvényes viszonyítási pontként az elbeszélő számára, beszédmódjában a világ érzéki követése játssza a legfontosabb szerepet, ezért környezetéhez való kapcsolata is szerves, a szó elemi és anyagi értelmében: a kenyér gyúrásának érzése („Belemé-

lyeszeném az ujjaimat a lágy, ruganyos, meleg masszába, amely tapintásra szakasztott olyan, mint az emberi test”, 33.), a betűk tapintása a Parancsnokkal való tiltott Scrabble játszma alatt („*Gége*, rakom ki a szót. *Kárpit. Birs. Zigóta*. A sima élüknél fogom a fényes lapocskákat, tapogatom a betűket. Maga az érzéki gyönyör (...) Azt képzelem, hogy a falapok borsmentacukrok, s hasonlóan hűsítők is.”, 228.).

Az egymástól eltérő események sem racionálisan, ok-okozati relációkat mozgósítva, inkább metonimikusan, a különböző anyagok érintkezésén keresztül kapcsolódnak egymáshoz. Így kerülnek egy térbe és időbe, értelmezik egymást a Parancsnokné enyhén ívesre reszelt körme mint egy gúnyos mosoly, kertjében a piros tulipánok, melyek mintha a szirmuk tövénél gyulladásba lennének és az akasztott ember mosolya, ahogy a fejére húzott zsákon a szája tájékán vér szivárog át.

Az is ugyanolyan fontos, hogy Fredé úgy igyekszik „egyben maradni”, hogy a szavak jelentésén gondolkodik, azokat játssza ki, értelmezi újra: Luke azt meséli neki, hogy bratyizni, idegen szóval fraternizálni, azt jelenti, hogy fivéréként viselkedni, testvériesen bizalmaskodni, aminek nincs női megfelelője abban az értelemben, hogy nővéreként viselkedni.

„Esetleg a latin alakjából kiindulva hangozhatna úgy: szororizálni.”

Ez valami új.

Ahogy az is új, hogy az egymás iránti bizalmatlanság, gyanakvás és folytonos rettegés atmoszférájában, amikor az őt vizsgáló fiatal Őrzőre néz, erősebb benne egy testi, elemi készítés a simogatásra, mint az irtózat vagy

viszolygás: „Az arca hosszúkás, bánatos, akár egy birkáé, nagy szemében egy kutyáé – spánielé, nem terrieré. A bőre sápadt, s szinte betegesen érzékenynek tűnik, mint amilyen egy heg alatt nő. Kedvem volna megsimogatni ezt a sérülékeny arcot.” (49.)

A tanúság mint elbeszélés azonban köztes helyzetben van: egy személy által tett állítás között és egy másik ember bizalma között, aki hisz az előző tanúságtételében (ezért ilyen megsemmisítőek Pieixoto professzor megjegyzései, amelyek egyszerre vonják kétségbe a tanú személyét és igazságát egy racionalizáló diskurzus felől – például tudását, identitását, az elmondottak relevanciáját).

„Mondom, nem írom, mert nincs mivel írnom, hisz az írás úgymint tilos. Ám ha ez mese, még ha csak az én fejemben létezik is, nyilván mesélek valakinek. Az ember nem mesél csak úgy magának. Mindig van, aki hallgatja. Még akkor is, ha nincs senki. (...) *Te, te*, ismételtetem, mint valami régi szerelmes dalban. A te, az már majdnem ti. A ti pedig jelenthet ezreket.” (77.)

A szemtanú irodalma mindig feltételez egy jövőbeli olvasót/hallgatót, s a mesélés gesztusában az a remény jelenik meg, hogy *te*, a másik majd olvasva a „mesémet” megalkotod a közlés értelemhorizontját. Az elbeszélő ezzel a gesztussal magát a befogadót is tanúvá változtatja, mi több a tanúság a saját idején túl a másik idejére is el kezd vonatkozni. Ez a „te” lehet a könyv mindenkori olvasója és a regény végén szereplő majdani tudományos konferencia bármelyik résztvevője – utóbbiak süketek rá, a „te” ismétlésében azonban az a remény fejeződik ki, hogy mi, (mindenkori) olvasók ne legyünk azok.